

ШПИГУНСТВО ЯК ФОРМА ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ

ЩЕБЕЛЬ Андрій Іванович - кандидат економічних наук, доцент, юридичний факультет Європейського університету
МАРКЕВИЧ Дмитро Олегович - студент магістратури, юридичний факультет Європейського університету
БРАЛЬЧУК Віталій Віталійович - студент магістратури, юридичний факультет Європейського університету

DOI 10.32782/NP.2022.3.13

Питанням кримінально-правової оцінки діяльності особи, яка зраджує інтереси України, до недавнього часу мало приділялась увага, оскільки мали місце лише поодинокі випадки вчинення цього посягання. Втім особливий інтерес до означеної проблематики як зі сторони наукової спільноти, так і правозастосовних органів і суспільства загалом виник у зв'язку із збройною агресією РФ проти України.

Констатовано, що аналізований злочин є одним із найбільш суспільно небезпечних посягань, яке ставить під загрозу існування нашої держави як суверенної. На це, зокрема, вказує розташування норми про державну зраду у Розділі I «Злочини проти основ національної безпеки України», а також розмір санкцій ст. 111 КК України у виді позбавлення волі строком від дванадцяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

З'ясовано стан теоретичного дослідження кримінальної відповідальності за державну зраду. Короткий огляд кримінально-правової літератури засвідчив, що кримінальна відповідальність за державну зраду нині ще не достатньо вивчена. Встановлено, що предметом складу злочину «державна зрада» є відомості, що становлять державну таємницю, які чітко визначені у сферах, у яких вона може існувати (у сфері оборони; економіки, науки і техніки; зовнішніх відносин, у сфері державної безпеки й охорони правопорядку). Відтак, якщо громадянин України, який передав іноземній державі, іноземній організації чи їхнім

представникам інформацію, яка не відповідає будь-якій із ознак державної таємниці, то такі дії не підлягають кримінальній відповідальності за державну зраду, вчинену способом шпигунства.

Ключові слова: державна зрада, шпигунство, національна безпека, територіальна цілісність та недоторканність, громадянин України, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми

Злочини проти основ національної безпеки України, зокрема й державна зрада, за твердженням Н.С. Кончук, очолюють систему Особливої частини КК України, що свідчить про те, що законодавець дуже високо оцінює ступінь їхньої суспільної небезпеки. Адже суспільна небезпека державної зради полягає в тому, що діяння злочинців посягають на суверенітет, територіальну цілісність та недоторканність України, що ставить під загрозу існування України як суверенної держави [1, с.23]. З такою позицією важко не погодитися, оскільки навіть одиничні факти проявів державної зради несуть велику загрозу для держави (наприклад, передача іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам відомостей про застосування систем озброєння, підготовку та проведення військових операцій чи надання відомостей про особовий склад органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність), а тому назрілим є питання захисту основ національної безпеки України (жит-

тво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави).

Стан теоретичного дослідження

Питання кримінальної відповідальності за державну зраду було піддано аналізу у працях О. Ф. Бантишева, Ю. В. Бауліна, Б. М. Діденка, С. В. Дякова, Л. М. Демидової, І. Л. Іванова, В. С. Картавцева, В. Г. Кундеуса, Ю. В. Луценка, В. К. Матвійчука, Л. В. Мошняги, В. О. Навроцького, М. І. Хавронюка, Р. Л. Чорного, О. В. Шамари, В. М. Шлапаченки та інших. Втім найбільше ця проблема актуалізувалася у 2014 р. у зв'язку з анексією АРК Російською Федерацією, створенням так званих «ЛНР» та «ДНР». Попри чималий інтерес до розглядуваної тематики, усе ж не можна стверджувати, що питання кримінально-правової охорони національної безпеки вивчені всебічно.

З огляду на **це метою** статті є аналіз шпигунства як форми державної зради.

Виклад основних положень

Шпигунство як суспільно небезпечне діяння можна розглядати у двох аспектах: як окремих склад злочину, передбачений ст.114 КК України, а також як одна із форм державної зради (діяння, умисно вчиненого громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України (ст.111 КК України). Аналізовані посягання відрізняються лише за суб'єктом вчинення злочину (ст.111 КК України – громадянин України; ст.114 КК України – іноземець або особа без громадянства). Втім для того, аби встановити способи шпигунства як однієї з форм злочину, передбаченого ст.111 КК України, необхідно звернутися до змісту ст.114 КК України, відповідно до якої шпигунство полягає у передачі або збиранні з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю.

Перш за все необхідно з'ясувати поняття державної таємниці, а також обсяг інформації, яку складають відомості, які

становлять державну таємницю та виступають предметом складу злочину «державна зрада». Відповідно до Закону України «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 р. державна таємниця є видом таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою.

Державною таємницею є інформація:

1) у сфері оборони (про зміст стратегічних і оперативних планів та інших документів бойового управління, про дислокацію, характеристики пунктів управління, про застосування систем озброєння, підготовку та проведення військових операцій; про заходи та показники розвитку Збройних Сил України їх особовий склад);

2) у сфері економіки, науки і техніки (про зміст мобілізаційних планів державних органів та органів місцевого самоврядування, мобілізаційні потужності, заходи мобілізаційної підготовки і мобілізації та обсяги їх фінансування, запаси та обсяги постачання стратегічних видів сировини і матеріалів, про використання транспорту, зв'язку, потужностей інших галузей та об'єктів інфраструктури держави в інтересах гарантування її безпеки);

3) у сфері зовнішніх відносин (про директиви, плани, вказівки делегаціям і посадовим особам з питань зовнішньополітичної і зовнішньоекономічної діяльності України, спрямовані на забезпечення її національних інтересів і безпеки; про військове, науково-технічне та інше співробітництво України з іноземними державами, якщо розголошення відомостей про це завдаватиме шкоди національній безпеці України; про експорт та імпорт озброєння, військової і спеціальної техніки, окремих стратегічних видів сировини і продукції);

4) у сфері державної безпеки та охорони правопорядку (про особовий склад органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність або розвідувальну чи

контррозвідувальну; про засоби, зміст, плани, організацію, фінансування та матеріально-технічне забезпечення, форми, методи і результати оперативно-розшукової, розвідувальної і контррозвідувальної діяльності; про систему урядового та спеціального зв'язку) (ст. 8 ЗУ «Про державну таємницю»).

Таким чином, щоб правоохоронним органам встановити, чи дійсно мало місце шпигунство, слід з'ясувати, чи належать до державної таємниці відомості, які передала винна особа. Тому якщо, скажімо, особа передала представнику іноземної держави інформацію, яка має важливе значення, проте не є секретною, то в такому випадку його дії отримують кримінально-правову оцінку як державна зрада у формі надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Як приклад слід навести вирок Деснянського районного суду м. Чернігова від 9 лютого 2015 р. Так, В., проходячи військову службу у військовому званні «старший солдат» на посаді старшого стрільця 7-ї стрілецької роти 3-го батальйону військової частини 3066 Національної гвардії України, добре знаючи вимоги керівних нормативних актів, що регламентували його діяльність, внаслідок їх порушення, не виконав покладені на нього обов'язки, які входили у коло його повноважень, і скоїв злочин за наступних обставин. На початку 2014 року, В. через мережу «Інтернет» звернувся до представників спецслужб Російської Федерації з проханням про проходження служби в спеціальних органах РФ. Після цього В. представниками спецслужб РФ було надано завдання по збору розвідувальних відомостей щодо військової частини, у якій він проходив службу.

Усвідомлюючи протиправність своїх дій, на виконання завдання представників спецслужб РФ, підсудний зібрав та передав відомості щодо кількісного складу військовослужбовців військової частини, характеризуючих, біографічних та контактних даних військовослужбовців частини, у тому числі й тих, які перебували у відраджненні

в зоні проведення антитерористичної операції на сході України, планів оборони території військових містечок Національної гвардії України, позивні та радіочастоти, схеми оповіщення та бойові розрахунки військової частини тощо.

Згідно з висновком експерта відомості розкривають окремі специфічні форми та методи діяльності підрозділів внутрішніх військ. Їх розголошення іноземній стороні наносить шкоду національній безпеці та інтересам України у сфері забезпечення правопорядку, знижує обороноздатність нашої держави та створює умови для діяльності іноземних розвідок (у тому числі й розвідувальних служб РФ), оскільки надає їм можливість здійснення вербування агентури серед військовослужбовців вказаної військової частини [2]. Органом досудового розслідування та судом дії В. правильно кваліфіковані за ч.1 ст.111 КК України, як державна зрада у формі надання іноземній організації та її представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, оскільки відомості, які передав підсудний, не належать до таких, які становлять державну таємницю.

Під збиранням відомостей, які становлять державну таємницю, слід розуміти слід розуміти їх пошук та добування (шляхом візуального спостереження, виготовлення копій документів, розпитування інших осіб), з наступним зосередженням їх в певному місці [3, с.163]. «Шпигунство у формі збирання передбачає широке застосування спеціальних технічних засобів (акустичних пристроїв (скерованих або вмонтованих мікрофонів, лазерних пристроїв зняття мовної інформації), пристроїв зняття інформації з комунікацій, засобів перехоплення побічних випромінювань, оптичних приладів, електронних пристроїв для фіксування та передавання інформації тощо)» [4, с.85]. **При цьому звертається увага на те, що кримінально-правовій забороні можуть підлягати лише незаконні способи збирання, оскільки право, не порушуючи закону вільно збирати будь-яку інформацію, проголошується Конституцією України [5, с.86]. Така по-**

зиція є справедливою. Так, скажімо, особа знайшла секретні відомості та, ознайомившись із їх змістом, зрозуміла, що це інформація, яка становить державну таємницю. Будучи негативно налаштованим проти чинних органів державної влади в Україні, вирішила відомості, які становлять державну таємницю, передати представникам ворожої держави. У такому випадку дії особи отримують кримінально-правову оцінку за передачу секретних відомостей, а не за їх збирання.

Виходячи з аналізу ч.1 ст.114 КК України, збирання відомостей, які становлять державну таємницю вважатиметься кримінально-караним, якщо метою такого збирання є їх передача. Тобто фактично збирання відповідної секретної інформації можна вважати лише початковим етапом злочинної діяльності, а точніше – готуванням у виді «іншого умисного створення умов для вчинення кримінального правопорушення». З огляду на це у кримінально-правовій літературі обґрунтовується необхідність відмовитись від використання у диспозиції ст.114 КК України юридичної конструкції «збирання з метою передачі» [6, с.94]. З цього приводу влучно зауважує П.Л. Фріс: «Аналіз судової практики... свідчить про те, що їй абсолютно невідомі випадки притягнення до кримінальної відповідальності за дії, що характеризуються як готування до злочину у «чистому» вигляді. Винятком є лише випадки, коли такі дії утворюють самостійні склади злочину. Таке становище зумовлене складністю процесу доказування по цій категорії справ і бажанням працівників правоохоронних органів здобути більш важливі докази вини особи... Фактично правоохоронні органи такими діями дають можливість злочинцю «заглибитися» у процес вчинення злочину, закінчити його, допускаючи часто завдання злочином тяжких наслідків, замість того, щоб припинити його на ранній стадії» [7, с. 171]. У той же час існує і протилежна думка, відповідно до якої діяння, спрямовані на здобуття секретної інформації, мають підвищений ступінь суспільної небезпеки. А тому в подальшому передача таких відомостей во-

рожій стороні може завдати непоправної шкоди державі [8, с. 11]. Розвиваючи цю позицію, Н.С. Кончук звертає увагу на те, що державна зрада є одним із найтяжчих злочинів. Тому будь-які суспільно небезпечні зрадницькі дії, навіть і на ранній стадії, мають присікатися відразу. Окрім того, усвідомлення особою того, що сам факт збирання відомостей, що становлять державну таємницю, з метою їх подальшої передачі, вважається закінченим злочином, за вчинення якого передбачене те саме покарання, що й за інші способи державної зради, може стати стримуючим чинником від вчинення відповідного посягання [1, с.92]. Кожне з наведених тверджень належним чином обґрунтоване. Втім, усе ж гадаємо, що більш прийнятною є думка відмовитись від вказаної форми шпигунства, оскільки збирання секретних відомостей як таке є своєрідним підготовчим процесом, який може не і завершитись. Та й сам факт мети збирання важко піддається доказуванню.

Наступним способом шпигунства як форми державної зради є передача відомостей, які становлять державну таємницю. Вона має місце тоді, коли особа володіє ними і повідомляє їх іноземній державі чи їх представнику. Способи такої передачі є різними, а саме: в усній формі, письмовій, передачі по радію, безпосередньому ознайомленні з будь-якими матеріалами. При цьому для відповідальності немає значення чи передаються першоджерела, копії або лише відомості про них [9, с.205-206]. Так, рішенням колегії суддів Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 23 березня 2015 р. К. було визнано винним у вчиненні державної зради у формі шпигунства. Злочин було вчинено за наступних обставин. Відповідно до наказу № 530 від 07 жовтня 2010 року, К. уклав контракт строком на 5 років, та в період з 2005 року по 2015 р. займав посаду штурмана наведення пункту наведення авіації військової частини. За своїми посадовими обов'язками та згідно з наказом командира військової частини мав допуск та доступ до державної таємниці.

На початку літа 2014 року К., будучи негативно налаштованою особою, щодо чинного в Україні державної влади, особисто не сприймаючи проведення анти-терористичної операції правоохоронними органами та підрозділами Збройних сил України на території Донецької та Луганської областей, прийняв рішення налагодити контакт з представниками спецслужб Російської Федерації для передачі їм відомостей, що становлять державну таємницю, а саме інформації про форми управління діями підрозділів Військово-повітряних сил Збройних сил України при проведенні анти-терористичної операції.

Продовжуючи виконувати свій злочинний план, у середині серпня 2014 року налагодив зв'язок з представником спецслужб Російської Федерації на ім'я С., який повідомив про зацікавленість в отриманні наявної у К. секретної інформації військового характеру для протидії авіації Збройних сил України в зоні проведення анти-терористичної операції. При цьому між ними було оговорено канали зв'язку та завдання щодо надання інформації, яка становить державну таємницю України, відносно діяльності підрозділів Військово-повітряних сил Збройних сил України.

На виконання обумовленого плану, перебуваючи за місцем несення служби, передав особі на ім'я С. інформацію про паролі числа, які застосовуються при бойовому застосуванні літаків та порядок їх використання. При цьому, підсудний усвідомлював, що зазначена інформація надає можливість перехопити управління бойовими літаками у повітрі, зірвати виконання бойових завдань та перенацілити їх на інші цілі. Крім того, надав оновлені дані паролі чисел та порядок їх застосування представнику іноземних спеціальних служб.

Згідно з висновком експерта у галузі державної таємниці № 14 від 28.08.2014 року, передані К. відомості становлять державну таємницю, підпадають під дію статей 1.5.5. «Зводу відомостей, що становлять державну таємницю», затвердженого наказом Голови Служби безпеки України від 12.08.2005 року № 440, та мають

ступінь секретності «Таємно». Розголошення даних відомостей може заподіяти шкоду обороноздатності України [10].

Висновки

Таким чином, державна зрада у формі шпигунства є одним із найбільш суспільно-небезпечних посягань, яке спрямоване на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України, а тому кримінальне законодавство України повинно ефективно реагувати на зрадницькі прояви.

Література

1. Кончук Н.С. Кримінальна відповідальність за державну зраду: дис. канд. юрид. наук. Спец.: 12.00.08. Львів. 2018 р. 227 с.
2. Вирок Деснянського районного суду м.Чернігова від 9 лютого 2015р. Справа-№ 750/10617/14 URL: reestr.court.gov.ua.
3. Очеретня В.Ю. Проблеми звільнення від кримінальної відповідальності за шпигунство. *Всеукраїнський самміт приватних детективів: матеріали доповідей* (м. Дніпро, 30 листопада 2017 р.). – Дніпро: ДДУВС, 2018. С. 162-166
4. Шлапаченко В.М. Шляхи удосконалення кримінальної відповідальності за шпигунство. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. №1 (14). 2014. С.84-94.*
5. Шлапаченко В.М. Шляхи удосконалення кримінальної відповідальності за шпигунство. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. №1 (14). 2014. С.84-94.*
6. Хавронюк М.І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України /К. : Істина, 2004. 504 с.
7. Фріс П.Л. Кримінальне право України: Загальна частина : підруч. Для студ. вищ. навч. закладів / П.Л.Фріс. - К. : Атіка, 2004. 488 с.
8. Альтшулер И. К. Развитие советского законодательства по борьбе с государственными преступлениями (ст. 58⁶УК РСФСР) в период до Великой Отечествен-

ной війни: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук. М., 1955. 14 с.

9. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. К.: Атіка, 2004. С. 211–212.

10. Вирок колегії суддів Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 23 березня 2015 р. Справа №331/19/15-к. URL: reyestr.court.gov.ua.

SUMMARY

The issue of criminal and legal evaluation of the actions of persons who betray Ukraine's interests until recently was little concerned, since there were only isolated cases of taking this position. However, the particular interest in the mentioned issue on the part of the scientific community and law-enforcement bodies and society in general has arisen in connection with armed aggression of the Russian Federation against Ukraine.

It is stated that the analyzed crime is one of the most socially dangerous encroachments, which threatens the existence of our state as sovereign. This, in particular, indicates the location of the norms on state treason in the section And "crimes against the foundations of national security of Ukraine", as well as the size of the Article's sanction. 111 of the Criminal Code of Ukraine in the form of deprivation of liberty for a period from twelve to fifteen years with or without confiscation of property.

The article considers the issues of the legal improvement of criminal responsibility for state treason (article 111 KK of Ukraine). The state of theoretical study of the issue of criminal responsibility for state treason was conducted. A brief review of criminal literature has given an opportunity to conclude that the issue of criminal responsibility for state treason is one of those who have not been properly resolved. The state of treason is the subject of the crime of state treason, which is clearly defined in the areas in which it can exist (in the field of defense, economy, science and technology, external relations, in the field of state security and law and order). Accordingly, if a citizen of Ukraine, who has provided information to a foreign state, a foreign organization or their representatives that does not correspond to any of the signs of state secrets, is not subject to criminal liability for state treason committed in a way of espionage.

Key words: state treason, espionage, national security, territorial integrity and inviolability, citizen of Ukraine, criminal liability.